

24. Változatlanság és változás Magyar nemzeti identitás 1995 és 2023 között

Csepeli György – Örkény Antal

1. Bevezetés

Az *International Social Science Survey Program* (ISSP) keretében Magyarországon negyedik alkalommal került sor a nemzeti identitás tudáskészletének vizsgálatára. Az adatfelvételek 1995-ben, 2003-ban, 2013-ban és 2023-ban történtek.¹ A kérdőív összetétele az egyes kérdezési hullámok során ugyan kismértékben változott, de bőven maradtak olyan kérdések, amelyeket mind a négy alkalommal feltettek az országos reprezentatív mintába bekerült válaszadóknak.

Ebben a tanulmányban nem foglalkozunk a korábban már bemutatott, nemzetközi összehasonlítások révén született eredményekkel (Csepeli–Örkény 2021), már csak azért sem, mert a nemzetközi adatok a 2023–2024-re még nem érhetőek el. Írásunkban ezért csak a 2023-as magyarországi felvétel adatait hasonlítjuk össze a három megelőző kérdezési hullámban teljesen megegyező módon megfogalmazott kérdésekre adott válaszokkal, ami ily módon lehetővé teszi a magyar nemzeti identitás szerkezeti elemei csaknem két évtized alatt végbement alakulásának elemzését.²

Elemzésünket a nemzeti identitás tudáskészlet hat meghatározó területén végezzük el. Elsőként a nemzeti hovatartozás jellegét meghatározó kategorizáció szerkezetét tárjuk fel, amire az érzelmi és gondolati működések épülnek. Ezek sorában bemutatjuk a nemzeti büszkeség és szégyenérzet mintáit, majd a nemzeti érzés etnocentrikus összetevőinek alakulását, melyek változatai tovább élnek a modern nacionalista politikai és ideológiai nézetekben. A nemzeti identitás tudáskészlete időben követett alakulását az idegenekhez való viszony változásainak bemutatásával zárjuk. Ezt követően klaszterelemzés segítségével,

¹ Az itt elemzett blokk hivatalosan az ISSP 2023. évi 4. hullámának része, amit bizonyos országok vagy 2023-ban, vagy valamelyik szomszédos évben kérdeztek le. A magyar kérdésre 2024. január–februárban került sor.

² Az ISSP nemzeti identitásra vonatkozó kutatássorozata mindegyik hullámában megkérdezték azt is, hogy az egyes országok lakói hogyan viszonyulnak az Európai Unióhoz, és az Unió által képviselt néhány meghatározó értékhez. Ezzel a kérdéssel azonban jelen tanulmányunkban nem foglalkozunk, mivel e kötetben Tomka Zsófia tanulmánya ezt a témát dolgozza fel.

kísérletet teszünk a magyar nemzeti identitás mentális változatainak feltárására, és ezek tartalmi elemzésére. Végül a magyar nemzeti identitás általunk feltárt nézet típusainak társadalmi és politikai beágyazottságát vizsgáljuk meg.

2. A nemzeti hovatartozás kategorizációs alapjai

A nemzeti identitás kulcsfontosságú eleme az adott nemzeti csoport neve alapján történő azonosítás. A név alapján történő kategorizáció révén az adott nemzet tagjai homogén szemantikai térbe kerülnek, ami látszólag egyértelművé teszi a nemzethez való tartozás szempontját. Ez azonban elfedi az azonosítás lehetséges kognitív és affektív szempontjainak különbözőségeit. A kutatás során a kérdőív 1995 óta minden kérdezési hullámban szempontokat kínált fel a válaszadók számára, akik eldönthették, hogy azokat egy négyfokú skálán minősítve mennyire tartják fontosnak akkor, ha egy személy nemzeti hovatartozását kell az országukban megállapítaniuk. A válaszok feldolgozása során a négyfokú skálát háromfokúra egyszerűsítettük, ami szerint az adott szempont a válaszadó megítélése szerint 'nagyon fontos', 'fontos' vagy 'nem fontos' lehetett.

A válaszadóknak el kellett dönteniük, hogy a saját nemzeti azonosításukban mennyire tartják fontosnak a születés helyét (*ius soli*), az állampolgárságot, a valósi hovatartozást, az adott ország társadalmát vezérlő politikai-jogi alapelveket, valamint az önmeghatározást. A nemzetközi kérdőív kialakításában az első időszakban a magyar kutatók még aktívan részt vettek, azonban minden igyekezetük ellenére sem sikerült 1995-ben elérniük, hogy a leszármazás (*ius sanguinis*) mint etnikai szempont bekerüljön a kérdőívbe, a következő három kérdezési hullám során azonban már ez a szempont is szerepelt a kérdések között.³

Minden kérdezési hullámban azt találtuk, hogy a vallási hovatartozást a válaszadók nem tartják fontosnak, szemben az önbesorolással, mely minden felvételben a legfontosabbnak tartott ismérv volt. A rejtettebb kapcsolódások és összefüggések feltárására klaszterelemzést⁴ alkalmaztunk a négy vizsgálati év összevont adatbázisán, aminek révén a nemzeti kategorizációt meghatározó szempontok választása alapján jellegzetesen különböző nézetű csoportokat tudtunk elkülöníteni. Az adatok együttes kezelését az tette indokolttá, hogy

³ A későbbi vizsgálati hullámok esetében azonban a magyar kutatók nem tudtak részt venni a kérdőívek alakításában.

⁴ Az alkalmazott *K-means* klasztereljárás lényege, hogy ha számos dimenzió együttes terében keressük a válaszok hasonlóságát vagy különbségét, akkor egy iteratív folyamatban olyan csoportokat különböztessen meg a válaszadók körében, hogy a válaszok alapján a csoporton belüli elemek közötti különbségek minimálisak, míg a csoportok közötti különbségek maximálisak legyenek. Az elemzés során ezeket a nemzeti identitáson belüli eltérő nézetcsoportokat kívántuk összehasonlítani.

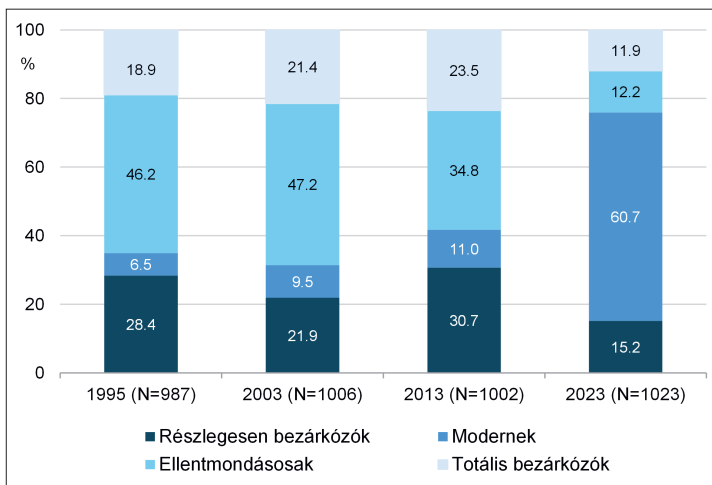
olyan típusokat kerestünk, amelyek a teljes vizsgálati periódusban általában érvényesek a magyar társadalomra, de amelyek nagysága jelentősen eltérhet az egyes vizsgálati években. Az elemzés nyomán négy markánsan elkülönülő csoportot tudtunk megkülönböztetni, melyek részarányai a teljes populáción belül az idő múlásával drasztikusan megváltoztak.

1. Az első csoportba kerültek a *totális bezárkózók*, akik számára mindegyik felkínált szempont nagyon fontos, ha valaki magyar nemzeti hovatartozásának meghatározására kerül sor. Az egyszerre sok szempontnak való megfelelés igénye arra utal, hogy e csoport tagjaira a nemzeti bezárkózás jellemző, kizárva mindenki mást, aki a felsorolt szempontoknak nem felel meg. A nemzeti hovatartozás megállapításában nyitottabb csoportok abban különböznek, hogy a hat felkínált szempont közül mit tartanak a többiekhez képest a legfontosabbnak.
2. Látszólag nyitott, de valójában bezárkózó csoportot alkotnak az *ellentmondásosak*, akik egyszerre találják fontosnak az önazonosítást és a leszármazást mint vérségi, etnikai szempontot. E két utóbbi szempont közül a második nyilván korlátozza az előbbit.
3. A *modernnek* csoportjának tagjai szemében egyik szempont sem tűnik nagyon fontosnak, de ha már választaniuk kell, a születés helyét és az állampolgárságot tartják fontosnak.
4. A *részlegesen bezárkózók* csoportjának tagjai a vallási hovatartozást, a politikai-jogi kötődést (lojalitást), és a leszármazást nem, de az önbesorolást, az állampolgárságot és a születés helyét viszont fontosnak tartják.

Ez utóbbi két csoport attitűdje áll talán legközelebb a Bibó István által 1946-ban megfogalmazott politikai nemzetfelfogás elképzeléséhez (Bibó 1986) (bár az ő korában még nem lehettek meghatározó szempontok a napjainkat jellemző tömeges migrációs népmozgások).

Mint ahogy az *1. ábrán* látható, a korábbi évekhez képest 2023-ra jelentősen megemelkedett és többségbe került (61%) a *modernnek*, aránya, azaz az a válaszadói csoport, melynek tagjai a kérdőívben felkínált szempontok közül egyiket sem tartják relatíve fontosnak a magyar nemzethez való tartozás megállapításakor. Ha e csoport tagjai egyáltalán fontosnak tartanak valamit, az csak az állampolgárság és a Magyarországon való születés (*jus soli*). A vérségi szempont (*jus sanguinis*) és az önazonosítás gyakorlatilag e csoport tagjai szemében kevésbé számít. A *totális bezárkózók* aránya 1995-ben még 19% volt, s ez 2023-ra 12%-ra csökkent. Az *ellentmondásosak* aránya 2023-ban a korábbi kérdezési hullámokban igen magas, 50%-ot is megközelítő értékekről 12%-ra zuhant. Jelentősen, 15%-ra csökkent 2023-ra a *részlegesen bezárkózók* aránya is, mely egyébként a korábbi kérdezési hullámok idején 20–30% között mozgott.

1. ábra. A magyar nemzeti azonosítás szempontjainak tulajdonított fontosság szerint képzett csoportok aránya a négy vizsgált időszakban, 1995–2023 (%)

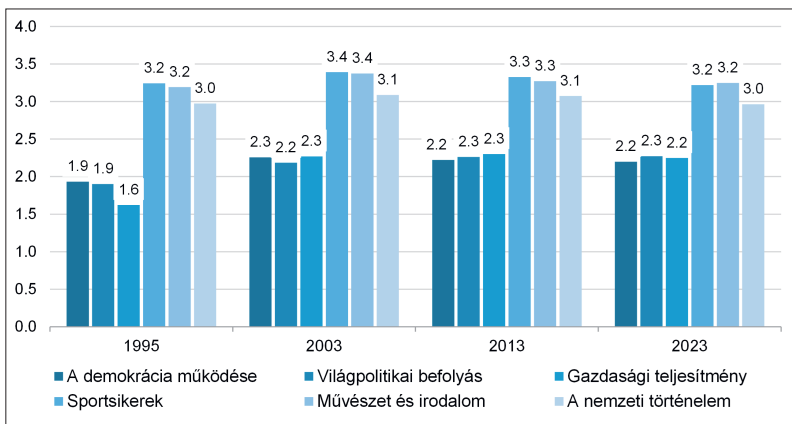
Forrás: Az ISSP Nemzeti identitás moduljának 1995., 2003., 2013. és 2023. évi magyarországi felvételei.

Megjegyzés: A klaszterelemzés során használt kérdés a következő volt: „Mennyire tartja ön fontosnak a következő szempontokat arra vonatkozóan, hogy valaki valóban magyarnak számítson? Születési hely, állampolgárság, vallási felekezet, a jogrendszer tisztelete, az, hogy magyarnak érezze magát, vérségi leszármazás.”

3. Nemzeti büszkeség és szégyen

A saját nemzeti csoporthoz való tartozást kísérő pozitív érzésben egymást erősíti a nemzeti büszkeségként jelentkező individuális és a kollektív nárcizmus, amire a nemzeti tudat által konstruált valóság különböző tematizációi adhatnak okot (Smith 1991). A kérdőív hat tematizációt sorolt fel, melyek mindegyikéről a válaszadóknak meg kellett mondaniuk, hogy milyen mértékben adhatnak okot nemzeti büszkeségre. A listán empirikusan jobban igazolható, objektív tényeken alapuló tematizációk, valamint a társadalmi összehasonlítás következményeként tudatosuló tematizációk egyaránt szerepeltek. E megkülönböztetés alapján a nemzeti büszkeség lehetséges okai közül a válaszadók a modern nemzeti lét értéktartományába eső demokrácia, gazdaság és a nemzetközi térben érvényesülő befolyás témáit, valamint a történelmi múlt, a kultúra és a sport sikereit választhatták.

2. ábra. A nemzeti büszkeségre okot adó témák választása Magyarországon, a négy vizsgált időszakban, 1995–2023 (négyfokú skálaátlagok)

Forrás: ISSP Nemzeti identitás moduljának 1995., 2003., 2013. és 2023. évi magyarországi felvételei. Megjegyzés: A kérdés pontosan a következő volt: „Mennyire büszke az országára a következő szempontokból...?”.

A 2. ábra jól mutatja, hogy a magyar társadalomban a nemzeti büszkeséget tartósan nem a modern nemzeti létet konstituáló, empirikusan igazolható tényeken alapuló témák uralják. A demokrácia, a gazdaság és a nemzetközi térben érvényesülő befolyás kevésbé jelenik meg a nemzeti büszkeség lehetséges indokai között. Ezzel szemben a nehezen megfogható történelmi sikerek, a kiemelkedőnek tartott, de eléggé szubjektív kulturális teljesítmények és a sportsikerek a nemzeti büszkeség ki nem apadó forrásai. Ebben azonban nem kell feltétlenül *hungaricumot* keresni. Ha a nemzeti identitás vizsgálata nemzetközi adatainak korábbi éveit megnézzük, azt tapasztaljuk, hogy minél inkább nyugat felé haladunk, annál inkább a modern és a posztmodern témák dominanciáját látjuk a nemzeti büszkeségben. A keleti régiók lakói viszont kevésbé érzik magukénak ezeket a teljesítményeket, és ez különösen igaz a közép- és kelet-európai országokra (Csepeli–Örkény 2017).

Egészében véve azt mondhatjuk, hogy a rendszerváltozást követően a magyar társadalomban a nemzeti büszkeség nem a modernizációs teljesítményekből, hanem a szimbolikus jelentőségű, kulturális, történelmi és a kollektív-nemzeti toposzá transzformált sportsikerekből meríti erejét.

Ezt az eredményt hipotetikusan azzal magyarázhatjuk, hogy a rendszerváltozást követően az államszocializmusból a kapitalizmusba való átmenet során a válaszadók többsége magát nem a rendszerváltozás győztesének, hanem vesztesének látta, s ez tömpította a modernizációs eredmények pozitív megíté-

lését. Ebben a helyzetben a hagyományos, szimbolikus témákból táplálkozó büszkeségérzet a rendszerváltozás okozta frusztrációs feszültség redukciójának eszköze lehet, melynek alkalmazása a múltban is mindig bevált.

Nyilvánvalóan nincs senki, akiben akár egyénileg, akár kollektív hovatartozás okán ne lennének a nemzeti azonosulással kapcsolatos, de a pozitív érzésekkel ütköző negatív érzések. A kérdőívben erre vonatkozóan egy állítást fogalmaztak meg, mely szerint vannak dolgok, amelyek miatt a magyaroknak szégyenkezniük kellene országuk miatt. A válaszok időbeli összehasonlítása azt mutatja, hogy bár korábban a magyarok ebben a kérdésben eléggé megosztottak voltak, mégis kétharmaduk inkább vagy határozottan hajlott az állítás elutasítására. Ugyanakkor az idő függvényében egyre nőtt azok aránya, akik képesek szembenézni a nemzeti szégyen bevallása által okozott kihívással, Ez 2023-ra odáig jutott, hogy a válaszadóknak 45%-a számolt be szégyenérzetről.

4. Nemzeti etnocentrizmus

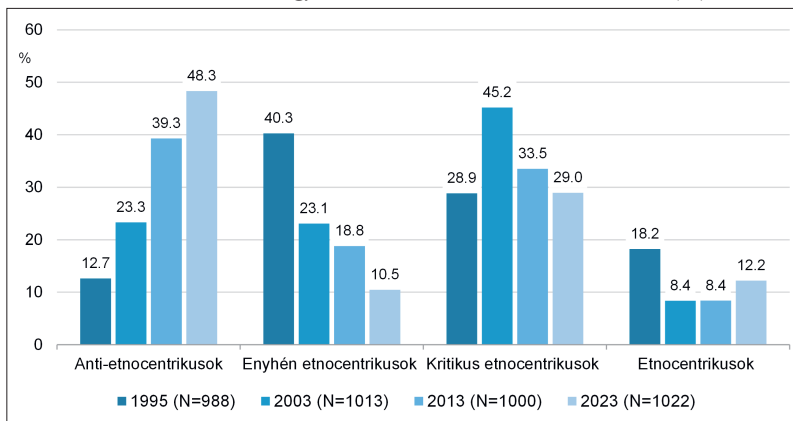
A modern nemzeti identitás alapja a társadalmi világot a hajdan volt közösségi társadalomból örökölt *ingroup-outgroup* dichotómiára egyszerűsítő etnocentrizmus, melynek látószögéből nézve a saját csoport abszolút morális és ismeretelméleti fölényben van a másik csoporttal szemben (Summer 1978). A kérdőív az etnocentrizmus szellemében több állítást fogalmazott meg a magyarokról általában: „Inkább vagyok magyar állampolgár, mint más ország polgára.” „Magyarország jobb ország, mint a legtöbb más ország.” „Támogatni kell Magyarországot, még ha hibázik is.” Korábbi kutatásaink már jelezték, hogy az etnocentrikus beállítódás általános európai jelenség, de a magyarok etnocentrizmusa jóval meghaladja az európai átlagot (Csepeli–Örkény 2021).

Az általános összkép finomítására a három állításra adott válaszokat együtt kezelve, a négy vizsgálati hullám egészére, klaszterelemzés alkalmazásával a válaszadók négy csoportját különítettük el:

1. Az első csoportba az *anti-etnocentrikusok* kerültek, akik egyik állítással sem értettek egyet.
2. A második csoportban az *enyhén etnocentrikusok*at látjuk, akik nem tartják Magyarországot jobb országnak a többi országhoz képest, de hibái ellenére feltétlenül támogatják, és a magyar állampolgárságot előnyben részesítik.
3. A harmadik csoportba a *kritikus etnocentrikusok* kerültek, akik preferálják a magyar állampolgárságot, de nem tekintik a saját országukat jobbnak a többi országhoz képest, és nem támogatják feltétlenül, ha hibázik.
4. Végül a negyedik csoportban a mindhárom állítással egyetértő *etnocentrikus* válaszadókat látjuk.

A 3. ábra egyértelműen mutatja, hogy az idő előrehaladtával jelentősen csökken az etnocentrizmusban rejlő érzelmi potenciál, bár arányuk még mindig nem éri el a válaszadók felét.

3. ábra. Az etnocentrizmus érzelmi potenciáljának alakulása Magyarországon, klaszterenként a négy kérdésési hullámban, 1995–2023 (%)

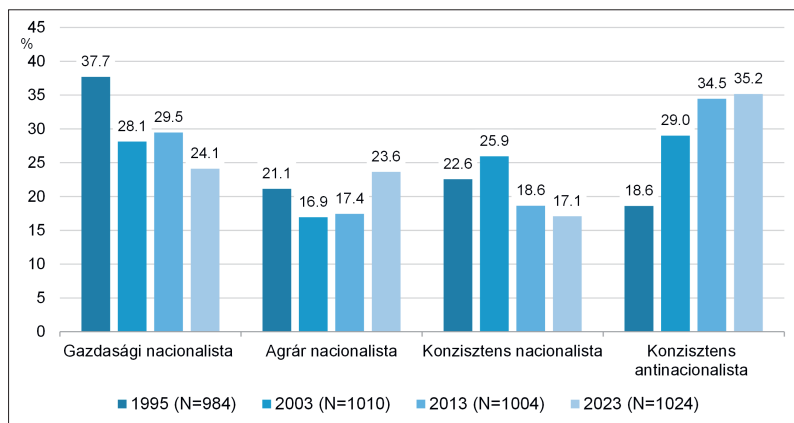

Forrás: ISSP Nemzeti identitás moduljának 1995., 2003., 2013. és 2023. évi magyarországi felvételei.

5. Nacionalizmus

A nemzeti identitás tudáskészletében piramisszerűen egymásra épülő, fentebb tárgyalt affektív és kognitív szerkezeti elemeire a politikai és ideológiai nacionalizmus nézeti települnek rá, aminek a modellálására öt megfelelőnek tűnő állítást találtunk az ISSP kérdőívében. Az állítások között volt olyan, mely a politikai nacionalizmust képviselte: (1) „A kormánynak mindig a nemzeti érdekeket kell képviselnie, még konfliktusok árán is.” A gazdasági nacionalizmust – amit hívhatunk protekcionizmusnak is – három állítással idéztük fel: (2) „A hazai árukat előnyben kell részesíteni.”; (3) „Külföldiek ne vehessenek földet.”; (4) „A multik tönkre teszik a hazai termelőket.” A kulturális nacionalizmus nézetkészletét egy állítás képviselte: (5) „A tévéknek hazai filmeket kellene játszaniuk.” A válaszadóknak eredetileg ötfokú skálán kellett kifejezésre juttatniuk, hogy milyen mértékben értenek egyet, illetve nem értenek egyet az egyes állításokkal. A válaszokat utóbb háromfokú skálára egyszerűsítettük, ami szerint elkülöníthetők lettek az állításokkal ’nagyon egyetértők’, a ’mérsékeltlen egyetértők’, valamint az ’egyet nem értők vagy bizonytalanok’.

4. ábra. *A politikai, gazdasági és kulturális nacionalizmus nézeteivel való egyetértés és ellenzés alakulása Magyarországon, klaszterenként a négy kérdezési hullámban, 1995–2023 (%)*

Forrás: ISSP Nemzeti identitás moduljának 1995., 2003., 2013. és 2023. évi magyarországi felvételei.

Az öt állítással kapcsolatos válaszokat mindegyik kérdezési hullám válaszadói körében együtt kezelve, ismét *K-means* klaszteranalízissel négy csoportot különítettük el (lásd 4. ábra).

1. *A gazdasági nacionalisták* csoportját azok alkotják, akik az importot és a multik befolyását mérsékelten korlátoznák, a földet is védének, de a politikai és kulturális nacionalizmusnak nem hívei.
2. *Agrár nacionalistáknak* neveztük azokat, akik az öt állítás közül csak a föld idegennek történő eladásának tilalmával értenek egyet.
3. *A konzisztens nacionalisták* csoportjába azok kerültek, akik mind az öt állítással kételymentesen egyetértettek.
4. A negyedik csoportban a *konzisztens antinacionalistákat* találjuk, akik egyik állítással sem értenek egyet vagy bizonytalanok a kérdésben.

A 4. ábra alapján látható, hogy a konzisztens nacionalisták aránya mind a négy kérdezési hullámban relatíve alacsony volt, s az idő múlásával ez az arány 20% alá csökkent. Csökkenést mutat a gazdasági nacionalisták aránya is. Az agrár nacionalisták aránya ingadozik, de 2023-ban sem haladta meg a 24%-ot. Jelentősen, 18%-ról 35%-ra nőtt azonban a konzisztens antinacionalisták aránya, akik bizonytalanok vagy nem értenek egyet egyik állítással sem.

6. Idegenekkel, bevándorlókkal kapcsolatos vélemények

Az idegenség érzése az *ingroup*hoz való tartozás fenntartásának fontos eszköze. Az *outgroup*ról alkotott negatív kép tükrében az *ingroup* felértékelődik, a bizonytalanságtól rettegő én menedékkévé válik (Adorno *et al.* 1950).

A bevándorlókhöz való viszony mérésére több állítás állt rendelkezésünkre. Az idegeneket negatív kontextusba ágyazó állítások a bevándorlókat bűnözéssel vádolták, s azt vetették szemükre, hogy elveszik a honos állampolgárok elől a munkalehetőségeket. Voltak állítások, amelyek a bevándorlókat pozitív kontextusba helyezve azt hangsúlyozták, hogy a bevándorlók gazdagítják a kultúrát és gazdaságilag hasznot hoznak. Volt egy kérdés, melyet megválaszolva a megkérdezetteknek azt kellett eldönteniük, hogy csökkenteni vagy növelni kell-e inkább a bevándorlók számát Magyarországon. Akkor következtettünk xenofóbiára, ha a válaszadó a negatív állításokkal szisztematikusan egyetértett, és a pozitív állításokat rendre elutasította.

A vizsgált időszak egészére igaz, hogy a negatív állítások széles körben elfogadásra találtak, míg a pozitív állításokat csak szerény mértékben fogadták el a válaszadók. Az idegenek elutasítása Magyarországon 1995-ben nagyon jelentős volt, ami 2003-ra csökkent, majd 2013-ra tovább mérséklődött, igazodva a nyugat-európai tendenciákhoz. Ezt a tendenciát törte meg a 2015-ös menekülthullám és az azt követő migránsellenes politikai kommunikáció által kiváltott morális pánik (Sik 2016). A radikális fordulatot az jelzi, hogy megnőtt azok aránya, akik ebben a kérdésben szélsőségesen elutasítók és nem elfogadók. E csoport aránya az 1995-ben jellemző közel 50%-ról 2003-ra 34%-ra, majd 2013-ra 23%-ra csökkent, viszont 2023-ban 36%-ra ugrott. Az időszak egészében megduplázódott a munkahelyeikért aggódók aránya (10-ről 20%-ra).

7. A magyar nemzeti identitás mentális változatai

A magyar nemzeti identitás tudáskészletének egyes affektív és kognitív elemeinek külön-külön elemzett vizsgálati eredményei bemutatása után a következőkben arra teszünk kísérletet, hogy milyen válaszadói csoportok különíthetők el a társadalomban a nemzeti identitás egyes összetevőinek megkülönböztető mintázatai alapján. Ehhez ismét a *K-means* klaszterelemzés módszeréhez fordultunk. Ebbe bevontuk a nemzeti hovatarozás, a büszkeség, a ségyen, az etnocentrizmus, a nacionalizmus, és az idegenellenesség mentén képzett összes indexünket, és a négy vizsgálati hullám együttes adatbázisán kerestük a véleménymintázatokat.

Az elemzés eredményeként azt mondhatjuk, hogy legoptimálisabban öt csoport különül el egymástól, melyek közül három csoportra a pozitív nemzeti azonosulás változatai jellemzőek, míg két csoportra inkább a távolságtartás, a kozmopolitizmus jellemző. A következő öt csoportot hoztuk létre:

1. *Konzisztens nacionalisták*: A pozitív nemzeti azonosulás térfelén belül megkülönböztethető, konzisztens nacionalizmussal jellemezhető csoport tagjai a kizáró nemzeti azonosítás elvét vallják, és a szégyenérzetet elutasítva feltétlen nemzeti büszkeségérzet hatja át őket minden dimenzióban, és világnézetüket szélsőséges etnocentrizmus jellemzi.
2. *Mérsékelt nacionalisták*: E csoportra viszonylag konzisztens nacionalizmus és mérsékelt etnocentrizmus jellemző, amit a kulturális-szimbolikus témák által indokolt büszkeségérzet és egy enyhe mértékű szégyenérzet egészít ki.
3. *Meghasonlott nacionalisták csoportja*: mérsékelt nacionalista és etnocentrikus, kizáró nemzeti azonosítási mintát követ, nemzeti büszkesége minden felkínált témában okot lát, de egyidejűleg kifejezetten erős nemzeti szégyent is érez.
4. *Inkluzív kozmopoliták*: A pozitív nemzeti azonosulás térfelén kívül elhelyezkedő, kozmopolitának nevezhető egyik csoport tagjai elutasítják a nacionalista állításokat, nincs bennük etnocentrizmus, a nemzeti azonosításban az inkluzív eljárást követik, a nemzeti büszkeségüket inkább a szimbolikus, semmint a modernizációs témák táplálják és erős nemzeti szégyenérzet él bennük.
5. *Mérsékelt kozmopoliták*: Ez a kozmopolita csoport abban különbözik az előzőtől, hogy tagjai nemzeti büszkeségérzete minden területen közepes és szégyenérzetük visszafogottabb.

A teljes időszakot nézve azt látjuk, hogy a megkérdezettek többsége (59,6%) a pozitív nemzeti identitás változatait vallotta, de ezen belül a konzisztens nemzeti identitás vonzása csak 25,6% volt. Ezzel szemben a kozmopolita változatok elfogadottsága 40% körül alakult. Ugyanakkor az idő előrehaladtával az arányok jelentősen különböznek az egyes vizsgálati években. A kozmopolita változat 1995-ben csak relatíve kismértékben volt kimutatható (14,3%), szemben a 2023-as helyzettel, amikor a két kozmopolita csoport részaránya már a válaszadók közel kétharmadára terjedt ki. Ezzel a tendenciával párhuzamosan a konzisztens nacionalizmus jelentősen visszaszorult (33-ról 18,8%-ra), de még ennél is nagyobb volt a csökkenés a mérsékelt nacionalisták körében, 34%-ról 6%-ra (1. táblázat).

1. táblázat. *A nemzeti azonosulás típusai Magyarországon a skálaindexek alapján képzett klasztercsoportok szerint, 1995 és 2023 között és a teljes időszakra (%)*

Nemzeti azonosulás típusok	1995	2003	2013	2023	Teljes időszak
Konzisztens nacionalista	33,2	29,8	20,8	18,8	25,6
Mérsékelt nacionalisták	34,1	18,5	18,1	6,0	19,0
Meghasonlott nacionalisták	8,5	17,8	22,3	11,2	15,0
Mérsékelt kozmopoliták	14,3	21,9	24,2	31,0	22,9
Inkluzív kozmopoliták	10,0	12,0	14,6	33,0	17,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
(N)	(992)	(1017)	(1007)	(1024)	(4040)

Forrás: ISSP *Nemzeti identitás* moduljának 1995., 2003., 2013. és 2023. évi magyarországi felvételei.

A klaszterelemzés rávilágított arra, hogy mind a nacionalizmusnak, mind a kozmopolitizmusnak nagyon különféle árnyalatai vannak. Ugyanakkor, a különféle árnyalatok mellett a klaszterelemzés eredményei kapcsán azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a megkérdezettek között talált tipikus különbségeket egészen véve, a vizsgált időszak teljességében a nacionalizmus–kozmpolitizmus tengely mentén értelmezhetjük. Ezt a következtetést a válaszok többdimenziós skálázása révén is megerősíthetjük.⁵ (Az eredményt a *Függelék F1. ábrájában* közöljük.) Az eljárás révén a nemzeti identitás vizsgálatára képzett indikátorok két, egymástól jellegzetesen különböző dimenzióban különültek el. A *szimbolikus–kulturális dimenzió* a kulturnemzeti hagyományból táplálkozó büszkeségérzetet, a szégyent és az idegenekkel szemben megnyilvánuló rossz érzést szintetizálta, míg a *politikai dimenzió* a politikai és etnikai kategorizációra való hajlandóság, a modernizációs teljesítményekből táplálkozó büszkeségérzet, az etnocentrizmus és a politikai nacionalizmus mozzanatait sűrítette egybe.

Felmerül a kérdés, hogy az ötcsoportos klaszterezés és a kétdimenziós skálázás hogyan viszonyul egymáshoz, és mit mutat a kettő együttes mentális térképe. Ahhoz, hogy a két struktúrát összevegyük, az egyik már adott volt, de a kétdimenziós skálázás esetében is szükség volt csoportok létrehozására. Ehhez, a két dimenziót követve a teljes időszakot átfogóan két főkomponenst képeztünk követve a skálázás eredményét, majd a kapott főkomponenseket felhasználva ismét *K-means* klaszterelemzést végeztünk. Az eljárás során ebben az eset-

⁵ Elemzésünk a többdimenziós skálázás ALSCAL módszerével készült. A módszer lényege, hogy többdimenziós adatokat (esetünkben különféle attitűdskálákat) egy alacsonyabb dimenziójú térben ábrázolja, általában két dimenzióban, szemléltetve az egyes dimenziók elhelyezkedését és egymástól való távolságát. Ezáltal komplex kapcsolatok könnyebben értelmezhetőek.

ben nem ötös, hanem egy négyes csoportstruktúra tűnt a legoptimálisabbnak. (A négy csoport arányait és azok időben bekövetkezett változásait a *Függelék Fl. táblázatában* közöljük.)

1. Az első csoportba a mindkét dimenziót elutasító válaszadók kerültek, akik sem kulturális-szimbolikus, sem politikai értelemben nem azonosulnak a magyar nemzettel. Az idő függvényében nézve azt látjuk, hogy ennek a csoportnak a részaránya folyamatosan nő. Míg 1995-ben arányuk csak 13% volt, 2023-ra az 46%-ra nőtt.
2. E csoporttal szöges ellentétben áll egy másik csoport, melynek tagjai mindkét dimenzióban pozitív értékeket mutatva teljesen azonosultak a magyar nemzetel. E csoport részaránya 1995-ben 28% volt, ami 2023-ra 17%-ra csökkent. Az azonosulást elutasító és a teljesen azonosuló két típus részarányainak az idő függvényében tapasztalt ellentétes irányú változásai meggyőzően mutatják a nemzeti identitás kiürülésének tendenciáját, amire nem számítottunk. Mintha a nemzethez való tartozás mint identitásképző erő vesztene súlyából és jelentőségéből a magyar társadalomban.
3. A két köztes típus részarányai változásának értelmezése nehezebb. Egy fordított U görbe jellemzi azt a típust, melynek nemzeti érzületét a kulturális-szimbolikus tudattartalmak pozitívan jellemzik, miközben a politikai vonatkozások negatívan esnek latba. Arányuk 1995 és 2013 között jelentősen nő (24%-ról 34%-ra), majd 2013-ig stagnál, de 2023-ban már csökkentést mutat (újra 24%).
4. A negyedik csoportban a vizsgált időszak első évében relatíve azok voltak többségben (35%), akik körében a nemzeti identitás kulturális-szimbolikus tartalmi negatív irányúak, és a politikai tudattartalmak pozitívak voltak. Arányuk 2003-ban 26%, 2013-ban 29% volt, az időszak végén, 2023-ban már csak 12%-os részarányt értek el.

Az utóbbi két csoport esetében egy újabb sajátosság figyelhető meg, ami azt jelzi, hogy a nemzeti identitás mint kulturális-szimbolikus erőforrás továbbra is él az emberek gondolkodásában, de depolitizálódik, és veszít erejéből.

A kétféle elemzési módszer (az ötcsoportos klaszterezés, illetve a kétdimenziós skálázás négy csoportos klaszterezése) alapján nyert eredményeket egybevetve azt látjuk, hogy a nacionalizmus–kozmodopolitizmus tengely mentén megkülönböztethető típusok és a nemzeti azonosulás tartalmainak elfogadása és elutasítása mentén talált típusok között jelentős együttjárások találhatók. Ezt mutatjuk be a *2. táblázatban*.

Eredményeink árnyalják az összképet, nevezetesen, hogy a mérsékelt kozmodopoliták körében nem a nemzeti azonosulás teljes elutasítása dominál, hanem jelentős a kulturális-szimbolikus dimenzió tudattartalmainak elfogadása (61%). A politikai tudattartalmak e csoport nemzeti azonosulásában nem játszanak

2. táblázat. *A nacionalizmus–kozmpolitizmus tengely mentén megkülönböztető típusok és a nemzeti azonosulás tartalmainak elfogadása/elutasítása mentén mutatkozó típusok együttjárásai a négy vizsgálati év teljes mintáján (%)*

Nemzeti azonosulás típusok	A kulturális- szimbolikus				Összesen	(N)
	A nemzeti azonosulás mindkét dimenzióban negatív	A kulturális- szimbolikus		A nemzeti identitás mindkét dimenzióban pozitív		
		dimenzióban pozitív, a politikai dimenzióban negatív	dimenzióban negatív, a politikai dimenzióban pozitív			
Konzisztens nacionalista	–	22,6	6,8	70,6	100,0	(1034)
Mérsékelt nacionalista	2,7	14,6	71,1	11,6	100,0	(769)
Meghasonlott nacionalista	5,5	27,3	49,8	17,5	100,0	(605)
Mérsékelt kozmpolitita	34,4	60,6	5,0	–	100,0	(926)
Inkluzív kozmpolitita	79,2	12,5	8,4	–	100,0	(706)

Forrás: ISSP *Nemzeti identitás* moduljának 1995., 2003., 2013. és 2023. évi magyarországi felvételei, illetve azok összevont adatbázisa. N=4040.

szerepet. A mérsékelt nacionalisták körében azt látjuk, hogy e csoport többsége (71%) a politikai tudattartalmakkal azonosul, míg a nemzeti azonosulás mindkét dimenziójába eső tudattartalmakat csak egy kisebbség tartja magáénak (12%). A meghasonlott nacionalisták nemzeti azonosulásában szerepet játszó kétféle változat kombinációinak megoszlása visszaigazolja azt a feltételezésünket, hogy e csoport tagjainak nemzeti identitásában jelentős mértékben lappanganak inkonzisztenciák. A két konzisztens csoport esetében az eredmények igazolják a nemzeti azonosulás tipológiájának érvényességét: a konzisztens nacionalisták döntően (71%) a nemzeti identitás mindkét dimenziójában teljes mértékben elfogadók, míg a konzisztens kozmpoliták mindkét dimenziójában szinte egységesen elutasítók (79%).

8. A magyar nemzeti identitás nézettípusainak társadalmi beágyazottsága

Érdemes röviden megnéznünk azt, hogy a magyar társadalom különböző csoportjait mennyiben jellemzik a nemzeti identitás különféle árnyalatai, és vannak-e ez alapján karakterisztikus különbségek a csoportok között. A négy vizsgálati hullámot együtt kezelve bináris regressziós elemzéssel a különféle szocio-demográfiai háttérváltozók segítségével megnéztük ezek hatását az egyes identástípusokra. (Az eredményeket és a módszer leírását lásd a *Függelék F2. táblázatában*) Azt találtuk, hogy a nacionalisták különböző csoportjainál

felülreprezentáltak az idősebbek, míg az inkluzív kozmopoliták és különösen a mérsékelt kozmopoliták között alulreprezentáltak. Az inkluzív kozmopoliták között jóval többen vannak a magasán iskolázottak, és ez valamelyest igaz a mérsékelt kozmopolitákra is, de ebből nem következik, hogy ezt a magasabb társadalmi státus visszatükrözné. A szubjektív státus viszont éppen fordítottan működik. A nacionalisták csoportjai magukat az átlaghoz képest magasabbra helyezik, a kozmopoliták viszont alacsonyabbra. Összességében azonban azt kell mondanunk, hogy a demográfiai jellemzők és a válaszadók társadalmi háttere markánsan nem játszik meghatározó szerepet abban, hogy mi jellemzi a válaszadó nemzeti identitását.

A válaszadók politikai attitűdjei viszont erős összefüggést mutattak a nemzeti identitás karakterjegyeivel (3. táblázat). A kutatás mind a négy vizsgálati évben rákérdezett arra, hogy a megelőző országgyűlési választás során mi jellemezte a válaszadó pártpreferenciáját. Ha a négy vizsgálati évet együtt nézzük⁶, akkor azt látjuk, hogy a konzisztens nacionalista csoport tagjainak kétharmada (65%) a jobboldali konzervatív pártcsaládra, a konzisztens inkluzív kozmopolitáknak pedig ugyancsak közel kétharmada (61%) a baloldali-liberális pártcsaládra szavazott. Elgondolkodtató viszont, hogy mindkét esetben egyharmad az ellenkező nagy pártcsaládot választotta. A mérsékelt nacionalisták és a mérsékelt kozmopoliták viszont nagyon megosztottak voltak, mert közel fele-fele arányban választották a két nagy pártcsaládot. Talán meglepetésnek számít, hogy az általunk meghasonlott nacionalistának nevezett csoport politikai attitűdje viszont szinte megegyezett a konzisztens nacionalistákéval. Az is nagyon érdekes eredmény, hogy a szélsőjobboldali pártpreferencia, bár általános népszerűsége alacsony (10% vagy ennél alacsonyabb), leginkább a konzisztens nacionalisták körében a legalacsonyabb (mindössze 3%), és a mérsékelt nacionalisták körében a legmagasabb (több mint 10%).

A nemzeti identitás különféle árnyalata mögötti pártpreferenciák különbsége azonban 2023-ra jelentősen átalakult, aminek feltehetően az elmúlt bő évtizedben Magyarországon bekövetkezett jelentős politikai polarizáció lehet az oka. Ennek bizonyítására megnéztük, hogy miként alakult a nemzeti identitás típusainak és a politikai pártpreferenciáknak a kapcsolata a 2023-as vizsgálati évben (4. táblázat). A legnagyobb változás a konzisztens nacionalisták körében figyelhető meg, ahol a válaszadók szinte egyöntetűen (92%) a jobboldali konzervatív pártcsaládot preferálta, de az is nagyon jelentős változás, hogy a mérsékelt nacionalisták esetében számottevő az elmozdulás a baloldali-liberális pártok felé (65%) A meghasonlott nacionalistáknak nevezett csoportnál

⁶ Az adatok elemzésénél figyelembe kell vennünk azt a korlátozó tény, hogy a válaszadói hajlandóság a kérdésben nem volt túlzottan magas, a válaszadók csupán 50%-a volt hajlandó megosztani a pártpreferenciáját.

3. táblázat. *A politikai pártválasztás és a nemzeti azonosulás típusainak az összefüggése Magyarországon a négy vizsgálati hullám együttesében (%)*

Nemzeti azonosulás típusok	Baloldali-liberális párt	Jobboldali-konzervatív párt	Szélsőjobb- oldali párt	Összesen
Konzisztens nacionalisták	32,8	64,4	2,8	100,0
Mérsékelt nacionalisták	44,1	45,6	10,4	100,0
Meghasonlott nacionalisták	32,4	63,3	4,3	100,0
Mérsékelt kozmopoliták	49,9	44,9	5,3	100,0
Inkluzív kozmopoliták	61,3	33,1	5,5	100,0
<i>Összesen</i>	<i>43,6</i>	<i>51,2</i>	<i>5,2</i>	<i>100,0</i>
(N)	(836)	(982)	(100)	(1918)

Forrás: ISSP *Nemzeti identitás* moduljának 1995., 2003., 2013. és 2023. évi magyarországi felvételeinek összevont adatbázisa.

4. táblázat. *A politikai pártválasztás és a nemzeti azonosulás típusainak az összefüggése Magyarországon, 2023-ban (%)*

Nemzeti azonosulás típusok	Baloldali-liberális párt	Jobboldali-konzervatív párt	Szélsőjobb- oldali párt*	Összesen
Konzisztens nacionalisták	5,7	92,2	2,1	100,0
Mérsékelt nacionalisták	65,1	20,9	14,0	100,0
Meghasonlott nacionalisták	10,0	83,8	6,3	100,0
Mérsékelt kozmopoliták	40,6	49,4	10,0	100,0
Inkluzív kozmopoliták	64,6	29,7	5,7	100,0
<i>Összesen</i>	<i>37,8</i>	<i>55,5</i>	<i>6,7</i>	<i>100,0</i>
(N)	(234)	(342)	(43)	(619)

Forrás: ISSP *Nemzeti identitás* moduljának 2023. évi adatfelvétele.

Megjegyzés: *Ennél a csoportnál az esetszámok olyan alacsonyak, hogy az adatok csak tájékoztató jellegűek, statisztikailag nem igazán értékelhetők.

pont ellenkező a tendencia, jelentősen lecsökkent a baloldali-liberális pártok vonzereje, viszont a jobboldali konzervatív pártszimpátia felerősödött.

A mérsékelt és a konzisztensen inkluzív kozmopolita csoportok esetében, miközben 2023-ra az ide sorolható választók aránya igen jelentősen megnőtt a nacionalista csoportokhoz képest, a politikai párt preferenciákat tekintve továbbra is jelentős a megosztottság: a mérsékelték esetében közel fele-fele arányban választják a két nagy pártcsaládot, a konzisztens kozmopoliták esetében kétharmad-egyharmad a baloldali-liberális pártok előnye. Az viszont nagyon meglepő, hogy szélsőjobboldal esetében a mérsékelt nacionalisták mellé felzárkóznak a mérsékelt kozmopoliták is, akik körében 10%-ra nőtt a szélsőjobboldali pártokra szavazók aránya.

Összességében az eredmények azt jelzik, hogy a nemzeti identitás mentális alakzatának különféle árnyalatai ugyan összekapcsolódnak a politikai attitűdökkel, és ezt jelentősen befolyásolhatják a politikai folyamatok, de a nemzethez való viszonyulás kognitív és affektív tudástartalma egy kulturálisan sokkal összetettebb és differenciáltabb társadalmi identitást jelez.⁷

9. Összefoglalás

Az elmúlt majd két évtizedben jelentős változás, hogy a magyar társadalomban többségre jutott az a válaszadói csoport, melynek tagjai a magyar nemzeti csoporthoz való tartozás megállapítása során a kizáró szempontok jelentős részét nem ismeri el. Ezzel párhuzamosan töredéknyire csökkent azok aránya, akik a totális kizárás stratégiáját érvényesítik annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy „Ki a magyar?”.

A nemzeti identitásnak a kategorizációs alapra épülő affektív és kognitív jellemzőinek vizsgálata során azt találtuk, hogy a rendszerváltozást követően a magyar társadalomban a nemzeti büszkeség nem a modernizációs teljesítményekből, hanem a szimbolikus jelentőségű, kulturális, történelmi és sportsikerekből meríti erejét. Ezt a következményt a rendszerváltozás okozta társadalmi frusztrációs feszültség történelmileg korábban is már jól bevált kollektív társadalomlélektani algoritmusának működéseként értékeltük (Hunyady–Pörzse 2010). A nemzeti büszkeség ellentétéként vizsgált nemzeti szégyen lehetőségét elismerő válaszadók aránya 2003-ig relatíve alacsony volt, de azóta folyamatosan nőtt azok aránya, akik képesek voltak szembenézni a nemzeti szégyen okozta kihívással. Ez az arány 2023-ra már a minta közel felét jellemzi.

Elemzésünk eredményeként azt mondhatjuk, hogy 1995 és 2003 között jelentősen (13%-ról 48%-ra) nőtt az anti-etnocentrikus válaszadók aránya, s ezzel egyidejűleg természetesen csökkent az etnocentrikus állításokkal részlegesen vagy teljesen egyetértők aránya.

A politikai, gazdasági és kulturális nacionalista nézetekkel való egyetértés és egyet nem értés alapján képzett nézetcsoportok arányainak alakulása azt mutatja, hogy a konzisztens nacionalisták aránya mind a négy kérdéses hullámban alacsony, s az idő előrehaladtával arányuk még csökken is. Ugyancsak csökkenést mutat a gazdasági nacionalisták aránya. Az agrár nacionalisták

⁷ Ezt bizonyítja az is, ha kifordítjuk az összefüggés irányát. Ha azt nézzük, hogy 2023-ban a magukat baloldali-liberális pártválasztónak vallók melyik identitásprofilhoz sorolhatók, akkor 81%-uk a kozmopolita csoport valamelyikéhez tartozik, ezen belül 53% a konzisztens típusúhoz. Ezzel szemben, míg a Fidesz–KDNP szavazóknak csak 60%-a sorolható valamelyik nacionalista csoporthoz, addig 40%-uk valamelyik kozmopolita csoportba tartozik, bár ezen belül „csak” 17% az inkluzív kozmopolitákhoz.

aránya ingadozik, de 2023-ban sem haladta meg a 24%-ot. Figyelemre méltó, hogy jelentősen nőtt azoknak a konzisztens antinacionalistáknak az aránya, akik bizonytalanok az állítások érvényességével kapcsolatban, vagy nem értenek egyet egyik állítással sem.

A bevándorlás tekintetében a vizsgált időszak egészére igaz, hogy a válaszadók körében a negatív állítások széles körben elfogadásra találtak, míg a pozitív állításokat csak szerény mértékben fogadták el az emberek. Az idegenek elutasítása Magyarországon már az első adatfelvétel időpontjában, 1995-ben jelentős volt, ami 2003-ban és 2013-ban, igazodva a nyugat-európai tendenciákhoz, mérséklődött. A nyugat-európai országokban ugyanis, régióktól függetlenül, az idegenellenesség 2003-tól 2013-ra csökkenő tendenciát mutatott, és 2013-ban mértéke nem haladta meg a népesség 50%-át, sőt a legtöbb helyen jóval alatta is maradt (Csepeli–Örkény 2017: 57). Ezt a tendenciát törte meg Magyarországon a 2015-ös menekülthullám- és az azt követő migránsellenes politikai kommunikáció által okozott morális pánik. A radikális fordulat főként azok körében volt megfigyelhető, akik szélsőségesen elfogadók az idegenek befogadásával kapcsolatos negatív állításokkal kapcsolatosan, és ugyanolyan határozottsággal utasítják el a pozitív állításokat. E csoport aránya az 1995-ben jellemző közel 50%-ról 2013-ra 23%-ra csökkent, majd 2023-ban 36%-ra ugrott Magyarországon. Az időszak egészében megduplázódott azoknak az aránya, akik a bevándorlás miatt aggódnak a munkahelyeikért.

A nemzeti identitás valamennyi vizsgált összetevőit együttesen kezelve a teljes időszakot nézve azt találtuk, hogy a pozitív nemzeti identitás változatait az időszak egészében a megkérdezettek többsége vallotta, amin belül a konzisztens nemzeti identitás vonzása a válaszadók 45%-ára hatott. Ezzel szemben a kozmopolita változatok elfogadottsága 40% körül alakult. Ugyanakkor az idő előrehaladtával a változások jelentősnek mondhatók. A kozmopolita változat 1995-ben csak nyomokban volt kimutatható, szemben a 2023-as helyzettel, amikor a két kozmopolita csoport részaránya már a válaszadók kétharmadára terjedt ki. Ezzel a tendenciával párhuzamosan a konzisztens nacionalizmus jelentősen visszaszorult.

Ezt a következtetést megerősíti egy másik elemzési eljárással nyert meglepő eredményünk is, mely szerint a nemzeti azonosulást elutasító és a nemzettel teljesen azonosuló két típus részarányai az idő függvényében ellentétes irányban változtak, meggyőzően mutatva a nemzeti identitás kiürülésének tendenciáját.

Ha a végső tanulságot szeretnénk megfogalmazni, érdemes abból kiindulni, hogy a modern, polgári demokratikus társadalmakban a polgárok tágabb és közelebbi közösségi érzéseinek mindmáig meghatározó forrása a modern demokratikus politikai nemzetállam. Ezt a korábbi nemzetközi összehasonlító kutatások is egyértelműen bebizonyították. Kutatásunk eredményeinek értelmezésében segítségünkre lehet Bibó István, aki az európai társadalmak fejlődéstörténetét

elemezve kiemeli, hogy Nyugat- és Észak-Európa nemzeti államaiban a demokrácia és a nacionalizmus között létrejött harmonikus kapcsolat megakadályozta a nemzeti tudat Közép- és Kelet-Európa nemzetállamaiban időről időre kiújuló zavarainak és deformációinak felszínre törését (Bibó 1986, I. kötet: 310). Eredményeink azt mutatják, hogy az elmúlt 30 évben, de különösen az utolsó másfél évtizedben, a magyar társadalomban az emberek gondolkodásában jelentős mértékben visszaszorult a Bibó által deformációként jellemzett, múltba tekintő, bezárkózó, kizáró, kulturális-szimbolikus nemzettudat.

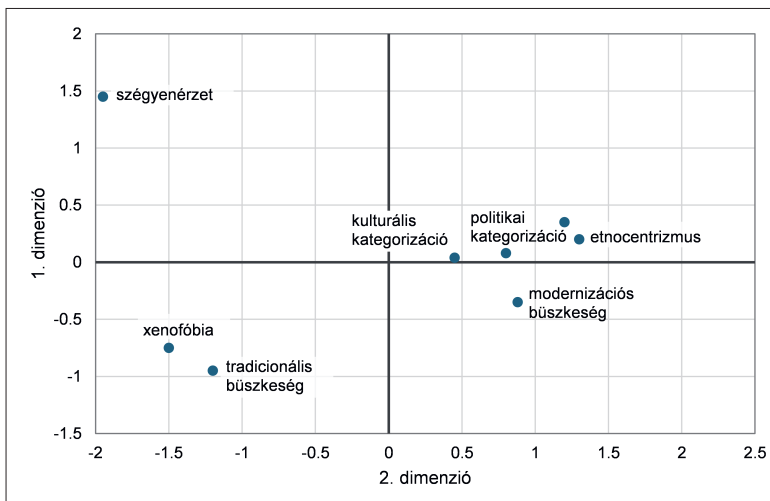
Ennek az eredménynek a fényében azt mondhatjuk, hogy a Magyarországot napjainkban olyannyira jellemző szélsőséges etnocentrista, etnonacionalista, populista, antidemokratikus politikai hisztériakeltés kontraproduktívnak tekinthető. Az emberek nagy része mintha belefáradt volna a szünni nem akaró, agresszív politikai diskurzusba. Adataink azonban nem adnak választ arra a kérdésre, hogy ez a tendencia valóban elvezet-e majd egy demokratikus, elfogadó, az emberi jogokat tiszteletben tartó, a szolidaritás elvét valló, és a jogállamiság alapján nyugvó, közös nemzeti identitáshoz.

Irodalom

- Adorno, T. W. – E. Frenkel-Brunswik – D. J. Levinson – R. N. Sanford (1950): *The authoritarian personality*. New York: Harper.
- Bibó I. (1986): Az európai egyensúlyról és békéről. In: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, I. kötet (1935–1944), 295–603. p.
- Bibó I. (2011): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Bibó István munkái 5. Centenárium Sorozat. Budapest: Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely.
- Csepeli Gy. – Örkény A. (2017): *Nemzet és migráció*. Budapest: ELTE TáTK.
- Csepeli, Gy. – A. Örkény (2021): *Nation and migration. How citizens in Europe are coping with xenophobia*. Budapest – New York: CEU Press.
- Hunyady Gy. – Pörzse K. (2010): Történelem és hazafiság a közgondolkodásban: a hazai kutatások kezdetei a Tömegkommunikációs Kutatóközpont hetvenes éveiben. *JEL-KÉP*, 2010/3–4. sz., 41–47. p.
- Örkény A. – Székelyi M. – Csepeli Gy. – Poór J. – Várhalmi Z. (2007): *Nemzeti érzés és európai identitás*. Budapest: Arktisz Stúdió – Balassi Kiadó.
- Sik E. (2016): Egy hungarikum: a morálispánik-gomb. *Mozgó Világ*, 42. évf. 10. sz., 67–80. p.
- Smith, A. D. (1991): *National identity*. London: Penguin Books.
- Sumner, G. W. (1978): *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. (Ford.: Félix P.) Budapest: Gondolat.

Függelék

F1. ábra. A nemzeti identitás vizsgálat összes indikátorának kétdimenziós ábrája ALSCAL módszerrel

Forrás: ISSP Nemzeti identitás moduljának 1995., 2003., 2013. és 2023. évi magyarországi felvételeinek összevont adatbázisa.

F1. táblázat. A nemzeti azonosulás két dimenziója szerint képzett nézetcsoportok részarányai és azok változásai a négy kérdezési hullám során, valamint a teljes mintára vonatkozóan (%)

	1995	2003	2013	2023	Teljes időszak
1. Mindkét dimenzió negatív	13,2	13,6	19,0	45,9	23,0
2. Kulturális-szimbolikus pozitív, politikai negatív	24,1	33,9	32,7	24,4	28,8
3. Kulturális-szimbolikus negatív, politikai pozitív	34,6	25,7	29,0	12,3	25,3
4. Mindkét dimenzió pozitív	28,1	26,8	19,4	17,3	22,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
(N)	(993)	(1021)	(1007)	(1023)	(4044)

Forrás: ISSP Nemzeti identitás moduljának 1995., 2003., 2013. és 2023. évi magyarországi felvételei és az összevont adatbázis.

F2. táblázat. *A nemzeti identitás mentális változatainak logisztikus regressziós szociodemográfiai magyarázó modellje*

Társadalmi háttérváltozók	1. modell Nacionalizmus három típusa együtt		2. modell Csak a konzisztens nacionalista csoport		3. modell Kozmopoliták két klasztercsoportja együtt		4. modell Csak az inkluzív kozmpoliták csoportja	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
	A kérdezett neme (férfi – nő)	0,123	1,131	0,195*	1,216	-0,126	0,882	-0,103
Életkor	0,018***	1,018	0,016***	1,017	-0,018***	0,982	-0,006	0,994
Iskolai évek száma	-0,102***	0,903	-0,074***	0,928	0,103***	1,108	0,141***	1,151
Foglalkozási státusz (Treiman-index alapján)	-0,002	0,998	0,003	1,003	0,002	1,002	0,004	1,004
Lakóhely (nagyváros – kistelepülés)	-0,104*	0,901	-0,011	0,989	0,103*	1,108	0,018	1,019
Szubjektív státusz (alacsony – magas)	0,126***	1,134	0,118***	1,125	-0,126***	0,882	-0,192***	0,826
ISSP kutatási hullám (1–4.)	-0,067***	0,935	-0,032***	0,969	0,067***	1,069	0,072***	1,074
Konstans	134,330***		61,460***		-134,960***		-146,390***	
Nagelkerke R ²	0,147		0,055		0,148		0,125	

Forrás: ISSP *Nemzeti identitás* moduljának 1995., 2003., 2013. és 2023. évi magyarországi felvételeinek összevont adatbázisa.

Megjegyzés: A fenti modellekben felbontottuk a nemzeti azonosulás típusait, és külön-külön mutatjuk be egymás mellett ezeket. Az 1. *modell*ben a függő változó a nacionalizmus három típusa együtt, majd a 2. *modell*ben csak a konzisztens nacionalistákat kívánjuk magyarázni. A 3. *modell*ben a két kozmopolita csoportot egybevontuk, míg a 4. *modell*ben csak az inkluzív kozmopolitákat tesszük a modell függő változójának. Hat társadalmi háttérváltozót vontunk be a modellbe mint lehetséges magyarázó szempontot, illetve szerepel a modellben az is, hogy a vizsgálati év jelentősen hatott-e a független változókra. Az egyes hatások mértékét mutatja a *B* érték és az *Exp(B)* érték. Az egyes modellek összmagyarázó erejét jelzi a *Nagelkerke R²* értéke. A *B* érték a független változónak a függő változóra való hatásának az erősségét mutatja, míg az *Exp(B)* azt, hogy a független változó egységnyi növekedése milyen mértékben és milyen irányban változtatja meg a kimeneti esemény bekövetkezésének esélyét.

Szignifikancia szintek: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.